

NAROD U DAN ROĐEN

Boris Havel, *Narod u dan rođen*, Školska knjiga, Zagreb, 2022. Knjiga prva.

Povijest židovskog, izraelskog naroda Boris Havel je donio u knjizi znakovitog naslova *Narod u dan rođen*.¹ Knjiga je, valja to odmah naglasiti, obimna i sveobuhvatna, koliko brojem i veličinom stranica, toliko i sadržajem. Obuhvaća životno razdoblje izraelskog naroda od Božjega poziva Abrahama prije četiri tisuće godina do drugoga pokušaja oslobođanja od rimske prevlasti sredinom drugoga stoljeća poslije Krista. Kako znamo, povijest Sinova Izraelovih je jedinstvena, od onih početaka s Abrahamom do danas. Njihov životni put duboko je vezan uz Boga kojega je remetila jedino nevjernost naroda u obećanjima svome Bogu. Ali ga se, kao narod, nikada nisu odrekli. Taj život pod Božjim okriljem sačuvan je u opisima u Svetom pismu, u Bibliji. Nije u njoj povijest u današnjem smislu te riječi, ali jest duboki izvor i vjerna slika života toga Božjeg naroda – Izraela. Na svoj način je i Josip Flavije napisao povijest svoga naroda, osobito razdoblja u kojem je i sam sudjelovao, u Prvom ustanku protiv Rimljana.

Nema nikakve dvojbe da na hrvatskom jeziku nema ni približno tako potpunoga i cjelovitog prikaza povijesti židovskog naroda, te više neće biti moguće valjano pisati o tome narodu bez te knjige. Unatoč svim dobrim stranama, naš pristup knjizi je ipak bio i kritički. Zato smo, uza sve ono dobro, upozoravali i na neke njezine manjkavosti, ali uvijek s puno poštovanja prema piscu i narodu o kojem se piše. S tom nakanom smo donijeli neke svoje primjedbe, ne umanjujući time ni najmanje vrijednost i važnost knjige i njezina sadržaja.

Ključne riječi: *Izrael, Židovi, Božji narod, Sveta Zemlja, Hram, osvajači, kraljevi, sloboda.*

OSVRT NA KNJIGU

Kao uvod u ovaj kritički osvrt na knjigu Borisa Havela *Narod u dan rođen* iznijet ću jedno ne tako davno iskustvo. Kad sam dovršavao doktorski rad *Franjevačka provincija Presvetoga Otkupitelja i Kustodija Svete Zemlje*, kritički sam se osvrnuo na pisanje bra-

¹ Zagrebu, Školska knjiga. Godina tiskanja knjige se ne nalazi na uobičajenom mjestu. Mi znamo da je tiskana 2022. godine.

će Provincije o Svetoj Zemlji. Morao sam, naime, upozoravati na nejasnoće, netočnosti ili pogrješno iznošenje stvarnosti. U toj skupini braće bio je i jedan tada živući brat – fra Petar Lubina, koji je napisao lijepi vodič *Stopama Nazaretske Djevice*. Prije tiskanja sam s njim porazgovarao pokušavajući mu se ispričati što sam negdje zauzeo kritički stav i prema njegovu pisanju. On mi je mudro rekao: „Fra Miro, ja sam nedavno napisao jedan članak i dao ga prijatelju da ga pročita i kaže mi svoje primjedbe. On mi ga je poslije nekoliko dana vratio i rekao: ‘Sve je dobro!’ Iznenadio sam se toj procjeni jer ništa na svijetu nije *samo dobro*. Time mi je rečeno da tekst možda nije niti pročitao, ili je to tek površno učinio. Na to sam mu samo rekao: ‘Ti mi nisi nikakav prijatelj!’ – okrenuo sam se i otišao od njega.” Poslije male stanke reče mi: „Je li ti jasno što držim o kritičnom pogledu na moje pisanje?” Bilo mi je jasno pa sam mu samo rekao: „Hvala ti, brate!”

Dakle, biti nekomu prijatelj znači dobro pogledati, promisliti i onda reći istinu. Pa ako i nije uvijek najugodnija. Upravo time prijatelju najviše pomažemo i iskazujemo poštovanje i ljubav. Nešto slično mi je rekao i Boris za svoju knjigu *Narod u dan rođen*. Čim sam mu kazao da knjigu čitam s olovkom u ruci rekao mi je: „Molim Vas, fra Miro, ne štedite na primjedbama! Što god vidite da nije točno ili bi moglo i moralo biti bolje, samo recite.” Moram priznati da su me zadivile te riječi. To može reći samo slobodan čovjek. Čovjek koji je svjestan svoga znanja i svojih granica. Svjestan i one stare: „Bolje zna čovjek i magarac nego sam čovjek!” Zato su mi te riječi dale ‘pravo’ da čitam i pišem što vidim. A pisac će od toga uzeti što smatra vrijednim i potrebnim. Konačno, to je njegov tekst. Upravo pod tim vidom valja gledati i na ponekad malo izravnije primjedbe na viđeno i nađeno u knjizi. Da knjiga nije iznimno vrijedna ne bih se usudio toliko ‘prigovarati’ i to evo javno iznositi. Uostalom, na slaboga se i bolesnog ne smije vikati!

Tiskana knjiga *Narod u dan rođen* djeluje puno ozbiljnija nego je to bila u elektroničkom obliku, koju sam imao za pisanje recenzije. Sadrži i neke izmjene u odnosu na ono što sam ranije gledao i čitao na računalu.

Tu doista obimnu i tešku knjigu, malo većeg formata i sa svojih 975 stranica, čitao sam uglavnom lako te pratio misao i poruke koja ona nosi. Možda i zato što mi je njezina tema bliska, a i narod o kojemu govori. No, valja reći i to da sam je, za ovu prigodu, čitao sa stajališta prosječnog čitatelja, a ne njezina pisca ili onoga koji poznaje tu materiju, u koje bar donekle ubrajam i samoga sebe. Zato sam uza se uvijek imao i olovku kojom sam bilježio ono što

sam držao potrebnim naglasiti ili možda ponovno premisliti, staviti u pitanje. Ili pak ispraviti.

No, prije svega valja naglasiti da je ova knjiga dobrodošla, da je lijepo imati je među nama. Na hrvatskom jeziku. Knjigu koju je pisao Hrvat s hrvatskom prošlošću i dubokim iskustvom židovske prošlosti. I konačno, stvaranja Države Izrael i države Hrvatske, poslije tolikih stoljeća mučnoga preživljavanja. Izrael je ponovno rođen poslije dvije tisuće godina, Hrvatska poslije tisuću. To novo rođenje Hrvatske devedesetih je u mnogočemu slično, da ne kažemo istovjetno, stvaranju Države Izraela pedesetak godina ranije, pa smo iz njihova iskustva mogli toliko toga naučiti. Poteškoće, zaprijetke i rješenja su bila toliko podjednaka da mi se činilo kao da se na Hrvatima ponavlja teška muka Izraelaca pri rađanja njihove države.² I ta činjenica govori koliko je važno za naš narod da zna povijest Židova i njihova čekanja gotovo dvije tisuće godina. O tome će, kako je najavljeno, biti govora u trećem svesku ove knjige.

Držim da je i upravo rečeno, uz činjenicu da su Židovi naša *starija braća* po vjeri, jedan od glavnih razloga da hrvatski narod gaji naklonost prema izraelskom narodu i njegovoj dugog patničkoj prošlosti. I da je posve nepravedno i povijesno netočno da se Hrvatima, od onih koji ni danas ne podnose hrvatsku samostalnost i državu, nasilno nameće da su antisemiti. Pojedinačnih slučajeva je istina nekad bilo, svojevrijem ili pod nečijom prisilom, ali koji to narod nema neljudi među sobom!³

² Za našega dvogodišnjeg boravka u Izraelu imali smo prigodu dobro doznati i doživjeti kako je rađana i obranjena Država Izrael. Bili smo oduševljeni zanosom branitelja i ustrajnošću patničkoga židovskog naroda u tom procesu. I mudrošću onih koji su vodili svoj narod na tom putu, jer tada nitko nije želio židovsku državu – Izrael. Usprkos svima i svemu oni su je izborili i obranili. Baš kao i Hrvati svoju Hrvatsku pedesetak godina kasnije.

³ Valja priznati, a to i ovim činimo, da je jedan kratki dio povijesti Hrvatske obilježen nasiljem nad drugima, čega se svaki normalan čovjek stidi i odriče. I traži oprost. Ali je znakovito, a i to valja podcrtati, da neki upravo to, i samo to razdoblje desetljećima iznose i neprestano optužuju cijeli hrvatski narod za taj dio prošlosti. Nije korektno neprestano pljuvati i omalovažavati današnju generaciju koja još uvijek liječi svoje teške rane krvlju nedavno obranjene slobode. Ne treba biti posebno mudar da se i u toj vici prepozna i vidi njihovo neprihvatanje ni današnje države ni hrvatskog naroda, koji ni fizički ni mentalno nema veze s tim razdobljem nacionalne prošlosti. U njihovim stavovima, riječima i bijesu s kojim to uvijek iznose i ponavljaju, očituje se i njihova nostalgija za bivšom državnom tvorevinom u kojoj su Hrvati bili ponižavani i iskorištavani. Na neki način i zarobljeni. A tu tvorevinu je vodio diktator koji je trinaesti na listi najvećih zločinaca svijeta 20. stoljeća. A takvi ga još uvijek veličaju. Tužno je kad neki od tih pojedinaca ni danas ne prihvaćaju hrvatsku slobodu i samostalnost. A rođeni su i žive u Hrvatskoj koja je i njihova Domovina, baš kao i svih drugih!

Valja reći da je ova knjiga nama Hrvatima poticajna da ne zaboravimo da sami stvaramo i čuvamo svoju baštinu i svoje državu. Baš kao što to čine i Izraelci. Neće im je nitko sačuvati ako neće oni sami. Štoviše, mnogi bi je, ne samo iz njihova okruženja, najradije raskopali. Pa i uz uvjet novoga *Holokausta*.⁴ Ili možda upravo zato! Izraelci svoju zemlju čuvaju molitvom, pameću i mudrošću. Ali i oružjem. Nažalost, nema drugoga načina kad imaju takvo okruženje. Nije puno drugačije ni s Hrvatima kad je u pitanju država Hrvatska.

Zato knjiga *Narod u dan rođen*, iako joj to nije nakana, pomaže i u razvijanju svijesti da nam nitko neće ni darovati niti čuvati našu slobodu. Čak ni pojedinci iz samoga naroda, oni koji se vode samo svojom koristoljubljem i lažima nametnutim kroz prošlost. I neprežaljeno im propadanje umjetne i zločinačke tvorevine u kojoj je Hrvatska bila zarobljena gotovo jedno stoljeće.

Knjiga je vrijedna, potrebna i neizostavna literatura na hrvatskom jeziku kad su u pitanju Židovi i Država Izrael, njihova prošlost i sadašnjost. Pa i njihova budućnost. Tko god želi imalo dublje ući u prošlost toga Božjeg naroda, pa i pod vidom budućnosti, neće to moći valjano učiniti bez ove knjige i njezina pristupa toj stvarnosti. Pisac nije žalio ni vrijeme ni prostor, a ni truda, da bi sve to predstavio javnosti. U nedostatku povijesnih izvora, u današnjem smislu povijesti, posegnuo je za onim što je imao. Zato su najčešće citirana djela Josipa Flavija, a on je bio sudionik jednog od sudbonosnih razdoblja: Prvog židovskog ustanka za slobodu od Rimljana. Iako Flavije nije uvijek i sasvim pouzdan današnjim povjesničarima, jer je nerijetko subjektivno pristupao povijesti, njegova djela su neizostavan izvor. Naravno, valja ih uzimati pod vidom vremena i okolnosti u kojima su nastajali.

Kao kršćanin, Havel rado citira i Bibliju – Stari i Novi zavjet. Iako često u slikama, ona je poseban i najdublji izvor povijesti Izraela. Ona je povijest bića i duše toga naroda. Naravno, tu svetu knjigu Židova i kršćana valja uzimati ne samo pod vidom povijesti nego i

Nikad i ništa nisu dobra rekli o toj svojoj Domovini!? Ma niti se prevarili u tome. Sve to djeluje kao da im je zapravo žao da u Hrvatskoj nema antisemitizma, jer bez toga u svojoj nostalgiji i zloj namjeri nemaju što prežvakati. Možemo onda misliti kakvu i čiju povijest takvi predaju na hrvatskim učilištima!

⁴ Svjetski dan sjećanja na Holokaust je 27. siječnja. To je bio neupamćeni, nezaboravljivi i neshvatljivo sramotni dan ne samo za počinitelje tih zločina – naciste, nego za ljudski rod u cjelini. To je dan sjećanja na zvjersko ubijanje, iskorištavanje, izgladnjivanje, i ponižavanje nevinih ljudi. Samo Židova je ubijeno šest milijuna. A kad se tomu nadodaju ostali tako ili slično ubijeni broj je puno, puno veći. Normalan čovjek ne može povjerovati da čovjek čovjeku to može učiniti! Ta svi smo mi djeca Božja.

slikovitoga Božjeg govora svom narodu. Zato se mnogobrojni podatci ne smiju uzimati doslovno, kao gola povijesna istina. Osobito ne datumi, godine i brojke. Bez ozbiljnog biblijskog znanja teško je razumjeti dubinu te Svete knjige – Biblije i ispravno prosuditi njezinu povijesnu ulogu i vrijednost.

Havel se katkad prepusti osjećaju i naklonosti izraelskoj i kršćanskoj zajednici, pa je, uz druge pisce koje citira, neke podatke donesene u Bibliji i Flavijevim knjigama ponekad uzimao gotovo kao povijesne, a ne tek kao sliku povijesti i subjektivni doživljaj događanja. Flavije je naime imao jasan cilj svoga pisanja, koji bismo možda mogli sažeti u misao: *Spasiti što se spasiti dade u sukobu s jačim*. I to je, po nama, majstorski učinio.

Po onoj da čovjek kad god i što god piše uvijek piše i o sebi samom, želim napisati samo nekoliko riječi o piscu ove knjige. On problematiku o kojoj u knjizi piše poznaje vrlo dobro. Time se bavi dugi niz godina. Živio je s tim narodom više godina. Ima dostatnu ljubav prema njemu da je mogao vidjeti i ono što nezainteresirani, površni ili im neskloni ne mogu. I to je onda napisao. Moglo bi se reći da je u nekim dijelovima to malo i naglašenije iznio. To se odmah uoči i u tomu koliko je kojoj problematici davao prostora i donosio širinu opisa. U pojedinim događajima je emocionalno malo naglašenije umješšan pa je i tu peru pustio maha. Osim toga, pisac pokušava malo 'popravlјati' i 'dotjerivati' hrvatski jezik pa uvodi neke nove izražaje i izričaje, koji baš i nemaju korijen u hrvatskom govornom jeziku – sadašnjem i prošlom. Budućem, ne znam.

I u knjizi je na djelu istina da je u europskom shvaćanju povijest postalo ustaljeno da se u njoj uglavnom nalaze ratovi, ubijanja, osvajanja, kažnjavanje. I nasilja općenito. A i to da se tu spominju i nalaze uglavnom moćnici kao što su kraljevi, vojskovođe, carevi i njihovi poslušnici. Narod je obično samo objekt te povijesti. Gotovo nikada i subjekt. Čak ni onda kada uobičajenom promatraču i ne djeluje tako. Kad se neki narod pobuni protiv tiranije i vodi rat za svoju slobodu, često iza toga opet stoji neki pritajeni diktator. Ovakav ili onakav, što se očituje ubrzo po završetku *rata za slobodu*. Odmah kad takvi preuzmu vlast. Oni se, naravno, ne nazivaju diktatorima, nego spasiteljima nacije. To se u Izraelu osobito vidi u razdoblju dva stoljeća prije i poslije Isusova rođenja.

Za ovaj veći format i veličinu knjige vrlo je dobro i korisno, čak bilo i nužno, da je tekst donesen u dva stupca. I to da su slova malo veća od uobičajenih. Također i razmak između redaka. Sve to utječe na lakoću čitanja i praćenja onoga što je napisano. Međutim, u knjizi, po nama, ima i nekih nedostataka. Na neke od njih želim upozoriti.

– *Predugački odlomci i rečenice.* Odlomci, odnosno stupci teksta su nerijetko predugački te time manje pregledni i više zamorni za čitača. Ponekad čak idu na više od obadva stupca na stranici. Pa i na dvije stranice. Jedan takav je na str. 652. Tu se radi o kralju Herodu, o kojem se, čini mi se, malo previše pisalo. Iako je istina da je upravo taj Herod za sobom ostavio jaki trag, ali najjači po zločinima i onom što je iz toga proizišlo, to je kod mnogih bacilo u sjenu njegove mnogobrojne i veličanstvene gradnje.

Slično rečenomu je i to što su rečenice nerijetko predugačke i s mnogim umetnutim dijelovima, što također otežava praćenje ponuđenog smisla i napisanoga. Uz to, rečenice su često tako posložene da smisao prvog dijela ovisi o posljednjem dijelu, ili čak samo posljednjoj riječi. Sredina rečenice svojom dužinom i raznovrсноšću gotovo onemogućuje misaono povezivanje njihove ovisnosti. Nijedan pisac, osobito ovakvih djela, nikada ne smije zaboraviti da pisane riječi najprije moraju odražavati istinu i biti prepoznatljive čitaču, a tek onda dolazi stil, ukras, nečije navike i želje. U ovoj knjizi kao da to ipak nije uvijek bilo na djelu.

– *Više izričaja i imena za isto.* Nerijetko se za istu stvarnost koristi više različitih izričaja, koji onda smućuju čitatelja u shvaćanju i praćenju slova i misli. Tako se višeznačna riječ *Juda* rabi u više značenja. Znamo da se tako nazivala pokrajina, pa i kraljevstvo, da je to bliže hebrejskom jeziku, ali je u hrvatskom ustaljena ova praksa: *Juda* je osobno ime (javlja se često i u ovoj knjizi), *Judeja* je zemlja, bilo pokrajina ili cjelina (javlja se više stotina puta). To se prihvatilo u *Kazalu imena* te donijelo samo izričaj *Judeja*. Rečenom se mogu pribrojiti i izričaji: *Jehud*, *Erec Izrael*, *Sanhedrin*.⁵ Važno je biti povezan s poviješću i prošlošću jezika i naroda, ali je jednako važno biti povezan s današnjim čovjekom. Da njemu napisano bude jasno. Zato je važno da imena i riječi budu ujednačeni, da imaju točno određeno značenje te ne stvaraju nesigurnost i pomutnju.

⁵ Pisac je na str. 764, bilj. 8. napisao jedno zanimljivo objašnjenje glede pisanja imena *Josip sin Matatijin*: „U Hrvatskoj enciklopediji Josipovo hebrejsko ime transliterirano je kao *Josef ben Matatias* (HE, sv. 5, str. 379, natuknica ‘*Josip Flavije*’). *Josip* je preuzeo ime *Flavije* u čast svojega pokrovitelja *Flavija Vespazijana* nakon što je *Vespazijan* postao carem. Radi ujednačenosti se *Josip* naziva *Flavijem* i u dijelu teksta koji opisuje njegovo djelovanje prije toga događaja.” Dakle, *Josip ben Matatija*, tj. *Josip sin Matatijin* donosi se samo kao *Josip Flavije*. Tako treba učiniti i s drugim imenima, npr. *Jehud*, *Erec Izrael*, *Sanhedrin*... te rabiti imena koja su danas uobičajena u hrvatskom jeziku: *Juda*, *Država Izrael*, *Sinedrij*... A u bilješci objasniti kako se nešto nekad nazivalo, što je bliže izraelskom narodu i hebrejskim jeziku.

Donekle je slično i s imenima nekih vladara kojima se donosi jedno pa drugo ime. I onda opet obadva skupa. A to nije dobro jer čitač mora spajati prijašnje i sadašnje i provjeravati što je točno i ispravno, da bi shvatio o komu se uopće radi. U to spadaju ona nerijetko različito pisana imena pojedinaca, gdje se za jednu te istu osobu donosi više imena: Primjer neujednačenosti, koja zbunjuje: 1) Agripa – vrlo često, više od stotinu puta; 2) Agripa I. – 4 puta, Herod Agripa I. – 5 puta; 3) Herod Agripa II. – 6 puta.

Tomu bi se moglo pridodati i ono kad se rečenica završava i počinje nova istom riječju, obično imenom. Na primjer: Hirkana II. Hirkan je, Agripu II. I Agripa je. Sve to se daje lako izbjeći. U knjizi ima više sličnih primjera.

– *Ovisnost o engleskom.* Moglo bi se reći da je pisac, na neki način, postao ovisan o jeziku njegove najbrojnije literature – engleskom, o zakonitostima toga jezika i navikama govora i pisanja rečeničnog sklopa. To se vidi već na prvim stranicama. Također u citiranju biblijskih knjiga. Ni red riječi u rečenici nerijetko nije u hrvatskom duhu i standardu.

– *Prečesta i nepotrebna uporaba stranih riječi.* Doista se prečesto i nepotrebno donose strane riječi i izričaji. Pa i u slučajevima kad imamo bolje, točnije i prikladnije hrvatske riječi i izričaje od onih sveznačenjskih riječi, kao što su npr. *situacije, percepcija, relevantan, aspekt, benevolentno, konverzija, referentno, konotacija, establišment, bizarno, konotacije, dihotomija, konverzija, kvijetizam, konotativno, revidirana, ambigvitetnih, ambivalentnih, erističan, agonalni, heterogena, epistemologiji, aksiologiji, liberalizam, univerzalizam, kozmopolitizam, ruralno, epispazma, potencijalno...*⁶

– *Stare riječi u novom ruhu.* Dosta se često rabe izričaji: *priča/priči/priču/pričati* (više od stotinu puta), no taj izričaj ima potpuno drugačije značenje nego engleski izričaj *story*, koji, čini nam se, pisac ima pred očima kada na hrvatskom piše *priča*. Riječ *story* svoje porijeklo vuče od *history*, što znači povijest. Hrvatska se riječ *priča* međutim naslanja na dječje bajke i izmišljene događaje, na dječja maštanja i njihovo uspavljivanje, pa nema nikakve veze s povijesnošću. Zato je sasvim pogrešno upotrebljavati riječ 'priča' gdje god ima povijesne istine. Najveći dio tih riječi u knjizi treba zamijeniti prikladnim izričajima, ovisno o kontekstu.

⁶ Tako je izričaj potencijal, potencijalno toliko uzeo maha da se hrvatska riječ *moгуće/moгуćnost* više i ne čuje. Jest, ponekad se ipak čuje na HRT-u kao: *potencijalna moгуćnost*. No to je toliko nerazumno da čovjek ne povjeruje. S pravom se pitamo: Pa gdje su ti lektori!?

Istina je međutim, da se danas u hrvatskom jeziku, u svakodnevnom govoru, glagol 'pričati' rabi umjesto govoriti i razgovarati. Pa i u državnim medijima. A to je neprimjereno i potpuno pogrješno. To je kao neka *moda* ušlo u hrvatski jezik – kao iskidane hlače u oblačenju – te je kod manje svjesnih i razumnih gotovo istisnulo prave riječi. Zato ljudi više ne *govore* niti *razgovaraju* nego samo *pričaju*.⁷

Među stare riječi u novom ruku spada i danas sveprisutni izričaj *značajan* ili *beznačajno* kao zamjena ne samo za ova tri različita izričaja: *velik*, *važan*, *znatan*. I to je do ludosti ušlo u praksu hrvatskog jezika te ga i na tom području silno osiromašila. Osobito je bolno jer je ta praksa ušla i na HRT, koji ima svoje službene lektore.

Nije daleko od upravo rečenoga ni to da se za prelazak u vjeru Židova ili u krilo kršćanstva, koje se obično naziva obraćenjem (37 puta), pojavljuje i doista čudna riječ za tu stvarnost – konverzije (9 puta). Ne vidimo nikakvog razlog da se i u tome ne bude dosljedan i rabi izričaj *obraćenje*, barem kad su u pitanju dvije vjere istoga korijenja: židovstva i kršćanstva. Ili pak jednostavno *promjena vjere*. Konverzija nije potrebna čak ni za današnju promjenu kune u euro, a kamo li na prihvaćanje vjere.

– *Vjera ili religija*. Kršćani i uvijek i samo govore i pišu o svojoj *vjeri*, nikako o religiji. Jednako za Židove, svoju stariji braću. Važno je stoga znati i uvijek imati na umu da kršćani za sebe i svoje vjerovanje, također i za Židove i njihovo vjerovanje, nikada neće reći da je to religija, nego uvijek i samo *vjera*. Piscu ove knjige kao

⁷ Osobno sam čuo da neki i za svećenike u crkvi govori da *pričaju*, a ne da *propovijedaju*, *govore*. U raznim emisijama gdje se na taj način samo 'priča' na kraju se donosi tko je lektorirao taj sadržaj. – Slično je s izričajem *obožavati* (2 puta donesen). Danas se ta riječ i na rečenim javnim medijima gotovo isključivo rabi umjesto *voljeti*, koja se u glavama nekih onečistila, a tako je lijepa i bogata. Tako se danas obožava ne samo cvijeće i voljena osoba, nego i kupus, trava, blitva, cipele... Ma sve! A izričaj koji smo oblatili i obezvrijedili – ljubav, voljeti, ljubiti postala je nepoželjna. Sve se obožava. Ma sve, osim Boga. Sve to doista djeluje ne samo smiješno nego i ludasto. Svemu tomu uvelike pridonose i hrvatski 'lektori' koji to prihvaćaju i potvrđuju, kako rekosmo, i na HRT-u. A to su samo dva od mnogih slučajeva. Da potkrijepim rečeno, jedna usporedba s rečenim. Kao voditelj hodočašća u Svetu Zemlju moram se brigati za sve potrebe hodočasnika. Tako i za tjelesne. Znajući da nema baš uvijek na raspolaganju mjesta gdje se čovjek može 'olakšati', upozoravam ih da o tome vode računa i da zahode kad za to imaju prigodu. Jednom jedna starija hodočasnica nekima reče, očito da i ja čujem. „Pa kako naš fra Miro može govorite te nepristojne riječi!?” Znao sam da neki tako misle pa sam im lijepo objasnio čudno značenje engleske pokrate WC i hrvatskoga prirodnoga i jasnog izričaja – zahod, hoditi iza, iz čega sam izvukao i riječ *zahoditi*. Odnedavna sam primijetio da se riječ *zahod* ipak vratila i na HRT-u. Sada valjda više taj izričaj neće biti nepristojan. No, čekamo za prihvate i glagol *zahoditi*.

da to nije uvijek važno pa te pojmove donosi po nekom svom ključu, nama nepoznatu.

Religija je naime počesto vjerovanje u nepoznato, opredijeljenost za nešto što ponekad sličići magiji i nekim čudnim običajima, naklonosti, traženje pomoći u strahu od nečega ili nekoga, strah od smrti. Vjera je međutim životom, srcem i dušom prihvaćanje Boga kao svoga Oca i onda organiziranje vlastitoga života u skladu s tim. Nažalost, kod nekih kršćanstvo sve više postaje religija, odnosno instrument pa u to ime, a za neke svoje želje i planove, postaju nacionalisti koji su spremni uništiti druge da bi oni vladali i bili jedini. Sjećam se svoga života među takvima u Jeruzalemu i Betlehemu. Takvi su doista spremni ubijati, krasti, lagati – a to su i činili! – za ostvarenje svojih nacionalističkih ili ideoloških ciljeva. A sve pod vidom njihove tzv. vjere, koja im je postala religije. Nije drugačije bilo ni u agresiji na Hrvatsku prije tridesetak godina. A ni danas u agresiji na Ukrajinu. U obadva slučaja se ubijanje, rušenje, paljenje i silovanje događalo i događa uz svesrdnu podršku tih nacionalističkih religija, nekad davno kršćanske vjere, koje se samo u startu razlikuju od muslimanskog fanatizma i ubijanja. Jedni ponosno i prkosno dižu *tri prste* – simbol Presvetoga Trojstva – i onda ubijaju, ruše i pale, drugi viče *Allahu akbar*, što znači Alah je najveći – i onda u to ime ubijaju sebe i druge. Ni jedno ni drugo nema baš nikakve povezanosti s vjerom, a niti s Bogom, pa zvale se one bilo kako. Sve to je upravo suprotno svemu Božjem.⁸

– *Prije i poslije Kristova rođenja*. U hrvatskoj je praksi uobičajeno pisati: pr.(ije) i po.(slije) Krista, odnosno *prije i poslije Kristova rođenja*. To je nepotrebno zamijenjeno novinom: *pr.(ije) Krista i po Kristu*. Ne smije se zaboraviti da je prijedlog 'po' već zauzet i nema potrebe koristiti ga i ondje gdje postoji stara, dobra i jednoznačna praksa. Konkretno, to bi bilo ovako: 'po Havelu to je tako'; 'po Kristu ili po Kr. to je onako. Dakle, kad se piše *po Kr(istu)* znači da tako misli Krist, a ne da se nešto dogodilo *poslije Kristova rođenja*.

U rečeno možemo ubrojiti i *citiranje biblijskih knjiga*. Ono je u hrvatskom jeziku odavno standardno i ujednačeno, na primjer: Lk 2,1-7. Međutim, u knjizi se donosi američki način: Lk 2:1-7. Ne vidim baš nikakav razlog da se uvode te, slobodno je reći, novotarije i tuđe

⁸ U ovu skupinu bi se moglo uvrstiti i pisanje: zakon ili Zakon, bogoštovlje ili bogoslužje. Židovski zakon je ovisio o Zakonu, tj. *Tori*. Još jasnije: Židovski zakon je *Zakon!* – A što se tiče *bogoštovlja* i *bogoslužja* velika je razlika između ta dva izričaja. *Bogoštovlje* je štovanje Boga, odnosno u vjeri mu iskazivati svoju ljubav, služiti mu. *Bogoslužja* ili liturgija je slavljenje Boga prikladnim liturgijskim činima, obično u skupinama, u vjerničkim zajednicama.

navike, jer se tima doslovno zagađuje hrvatski jezik. A jezik ne trpi nasilje. *Novosadski dogovor* je bilo jedno od takvih nasilja. I što je proizveo!? Odvratnost prema jeziku i narodu s kojim su ga htjeli pomiješati i poistovjetiti. Jezik se mijenja vrlo polako, strpljivo i s puno mudrosti i znanja. Također i ljubavi za njega i njegov narod. Drugačije to ne ide jer će se razbiti o glavu onima koji misle da s njima i na njima počinje svijet i znanje! Pa i jezik vlastitoga naroda.

– *Nove riječi*. Nedostatak je i u tome što se u izričajima odstupa od stare govorne prakse u hrvatskom jeziku. Tako se mijenja: Sion u Cion, Cedron u Kidron, Cipar u Kipar, Fenicija u Fenikija... Te su riječi, istina, bliže izvorniku, ali hrvatski jezik ima svoju povijest i svoj život. Ne treba ni u tome biti nasilan. Za usporedbu, oдавna imamo izričaje: *Jeruzalem, Rim, Beč, Pariz, Budimpešta* jer poštujemo stoljetnu praksu. A sve te riječi imaju vlastiti način pisanja na svom govornom području. Nove riječi se obično govore i pišu na način kako ih se govori i piše u praksi dotičnog naroda. Ako pak citiramo neku stranu neprevedenu knjigu, koja donosi: Cion, Kedron, Kipar, treba i te izričaje prevesti na hrvatski jezik.

Ovdje valja spomenuti i na uvođenje novokovanih riječi. To je pohvalno i potrebno, ali samo ondje gdje nema hrvatske riječi, a ne gdje ona već postoji. Tako je izričaj *podrubak/podrupku* (153 puta) uveden umjesto *bilješka*. Ne vidimo valjan razlog za to. Potrebne su nam i nove riječi i izričaji, ali ne ondje gdje ih već imamo. Riječ rub postoji u hrvatskom, ali ima drugo značenje. To nije neki podtekst, nego kraj/rub nečega.

Znamo da smo i sami uveli dvije nove riječi za ovo područje: *suhodol* i *putohod*, pa i *vodospremnik*. No, one su došle umjesto stranih riječi: *wadi* i *itinerarij*, pa smo imali ozbiljan razlog i potrebu pronaći i uvesti u hrvatski jezik te dvije riječi. Treća je uvedena da se ne rekne bunar, koji obično ima vlastiti izvor, a vodospremnik ga nema, što mu i sama riječ kaže. To je zapravo *čatrnja*, koja je opet strana riječ.

Slične poteškoće stvara i pišćeva navika pisati na ovaj način: *Naziv je pseudoepigrafija ... preuzet iz židovskog*.⁹ U takvim ili sličnim izričajima čitatelj očekuje da se nešto govori o pseudoepigrafiji, što je pseudoepigrafija, a ne odakle je naziv preuzet. Tu bi rečenici npr. bilo logično napisati: *Naziv pseudoepigrafija ... preuzet je iz židovskog*. Takvih i sličnih slučajeva nalazi se veoma mnogo u knjizi. Neki se brane time da oni vole takve izričaje. Kao da je hrvatski

⁹ Već ovdje valja reći da se jezik Izraela i Židova naziva *hebrejski jezik*, ne židovski, ukoliko se napisano tako treba razumjeti. U što ne vjerujem!

jezik njihovo, moje ili nečije drugo vlasništvo! Tako se prema jeziku odnose i neki jezikoslovci pa na tom području i danas vlada nered. Zato imamo dvije glavne struje i dva pravopisa. No istina je da se svi mi samo služimo našim lijepim i bogatim jezikom, kojega s ponosom nazivamo: hrvatski jezik. A on to i jest.

Poznata je i hvalevrijedna ljubav pisca za Isusov narod i njegovo Domovinu, ali to ne opravdava nepotrebno unošenje izričaja ni iz hebrejskog u hrvatski jezik. Tako on umjesto uobičajene i standardizirane riječi kao npr. *Veliko vijeće*, odnosno *sinedrij*, rabi samo izričaj *sanhedrin* (73 puta). Isto je s riječju *Sion*, za koju se rabi hrvatskom jeziku i govornoj praksi neuobičajena riječ *Cion*.

– Miješanje značenja izričaja. Tu mislimo na to da se ne gleda različitost dvaju izričaja: *radi* i *zbog*. Potrebno je uvijek imati na pameti: radi se odnosi na namjeru, zbog na uzrok nečega. Tu se mnogi varaju ili ne gledaju tu razliku. Idem u bolnicu *zbog bolesti*, bolestan sam. Ali: Idem u bolnicu *radi liječenja*, želim se izliječiti. U knjizi se često pojavljuju ta dva izričaja: zbog 864, radi 79 puta, ali ne uvijek na ispravan način. Kad se rečeno ima na umu, lako je ispraviti takve pogreške i uskladiti ih s tekstem i smislom.

– *Rastavljanje nerastavljivih sintagmi*. Neobično je i nepotrebno rastavljanje misaono i strukturalno povezane sintagme kao što je nečije ime i prezime. Tako je npr. umjesto *kralj Herod je* napisano *kralj je Herod*. Takve izričaje normalna praksa u hrvatskom jeziku ne pozna. Treba samo pogledati stare i uvažene hrvatske književnike i sve će biti jasno. No ipak to neki nasilno uvode da eto ipak bude nešto nova u našem 'siromašnom' jeziku, koji je puno bogatiji od jezika iz kojega se tu prepisuje. Osobito je čudno kad to radi netko tko nije stručnjak za jezik. To se naročito očituje u nepotrebnom poistovjećivanju s englesko/američkom praksom i jezikom za koji bi se moglo reći da se nameće boljima od sebe. Takvih primjera je u knjizi doista previše. Nebrojeno!

– *Hram ili Hramski trg, drugi i treći Hram*. Moglo bi se reći da je to višeznačno donošenje riječi *Hram*, bilo u imenici bila u pridjevu. Tako se miješaju izričaji: Sveta gora, Hramska gora, Hramsko zdanje, hramska utvrda... Iz te pomutnje je nastala rečenica: „Prve su paljevine u Hramu, prema Flaviju, izazvali sami Židovi. Oni su krov iznad reda stupova na sjeverozapadnom dijelu Hrama, na mjestu Predvorja pogana.” (str. 832). A to se odnosi na jedan od svećanih atrijskih, nikako na Hram.

Iako se u Evanđelju cijeli Hramski trg naziva Hramom, barem u prenesenom smislu (vidi Mk 11,15-17), to ipak nije bio Hram u doslovnom smislu riječi, nego različita hramska predvorja. Tu se

naime nije molilo niti su se prinosile žrtve. Zato se za Predvorje pogana nikako ne može reći da je Hram, jer bi po tome i pogani mogli u Hram, a oni to nisu smjeli pod cijenu vlastitog života. Zato se, kad se tako govori, ne zna kad se misli na sam Hram, u koji su smjeli doći samo Židovi, ovisno o svom statusu, a kada na prostor uokolo Hrama, u koji su mogli doći i pogani. Za razliku biblijskih naziva od prije više tisuća godina, danas moramo u razgovoru i pisanju uzimati u obzir te nemale razlike i onda pisati i govoriti današnjem čovjeku.

Osim toga, poznato je da su na istome mjestu u Jeruzalemu bila tri hrama: Salomonov, Hagajev/Zerubabelov i Herodov. Još i shvaćam da se govori da postoji *razdoblje prvoga i razdoblje drugoga Hrama*, jer je Herodov Hram kratko trajao, ali se pri tom ne smije nijekati da je Hram koji je dao podići kralj Herod bio nešto sasvim novo, drugo i drugačije od prethodnoga, kao i cijeli hramski prostor, odnosno Hramski trg. Da nije tako zar bi Židovi Isusu prigovorili: „Četrdeset i šest godina gradio se ovaj Hram, a ti da ćeš ga u tri dana podići?” (Iv 2,19). Zar ni to nije bilo dostatno da se prizna da postoji treći Hram!?

Uz to, ne smije se zaboraviti da Židovi nisu ni voljeli niti prihvaćali Heroda kao svoga pa nisu željeli, a očito i ne žele, davati mu počasti da im je upravo on – poganin i zločinac podigao Hram. Vjerojatno i zbog toga, a ne samo njegove kratkovjekosti, govore samo o 'dva Hrama'. U tome ih posve razumijemo. Ali, kršćani imaju dostatno hrabrosti i znanja te prihvaćaju činjenicu i govore istinu: da su na istom mjestu postojala tri Hrama. Treći obično nazivaju *Hram Isusova vremena*, da ne spominjem zločinca koji je tu Svetu građevinu podigao iz sebičnih razloga i svojih zlih namjera.

Taj prostor, u svojim knjigama, osobno nazivamo *Hramski trg*, sa svim njegovim sadržajima – osim samoga Hrama. Za taj prostor se nikako ne može reći da je Hram, pa i ako jest okružen prekrasnim trjemovima, od kojih je bio posebno svečan onaj na južnom kraju – *Kraljevski trjem*. A i onaj na istočnoj strani – *Salomonovo trjem*.

Usporedbe radi, tko pozna prostor ispred Bazilike sv. Petra, to jest lijepi i prostrani *Trgu sv. Petra*, zna da je okružen prekrasnim 'trjemovima' s krovovima, ali mu to ne daje pravo da taj trg nazivam Crkvom sv. Petra, ispred koje se on nalazi. Slično je bio okružen i Hram u Jeruzalemu, pa se ni taj prostor/trg ne smije nazivati Hramom. Zato ga mi nazivamo *Hramski trg*.

Slično upravo rečenom je i s izričajem *Hramska gora*, kojim pisac naziva cijeli prostor, Hrama i Hramskog trga. Tako se naime mogla nazivati u Davidovo vrijeme. Pa i u vrijeme Salomonove građ-

nje Hrama, ali ne i u Isusovo vrijeme, u vrijeme trećega Hrama na istom mjestu. A još manje danas. Da to nije 'gora', niti slična neda-lekoj Maslinskoj gori, ne treba niti objašnjavati. Barem ne onomu tko zna o čemu se radi, tko je sve to skupa barem jednom pohodio i razgledao. Zbilja nije prilično niti ispravno sve ondašnje gradnje na tom mjestu nazivati Hramom.

– *Herod Veliki ili kralj Herod.* Ovdje želimo podcrtati i činjenicu da se pisac u knjizi priklanja općoj i ne naročito dobroj navici da se kralja Heroda naziva Herod Veliki. Zašto? Evo što o tome pišemo u knjizi *Sveta Zemlja Isusova domovina, studijskom vodiču*: „Povijest je Herodu pridodala naziv Veliki, ali ne zbog njegove moralne, duhovne i ljudske veličine, jer je on bio potpuna suprotnost tome – zločinac. On je dobio grčki naziv *ho megas* (grč. ὁ μέγας) koji u antiki nije imao današnji smisao izražen riječju veliki, nego je, po Josipu Flaviju, imao značenje *stariji*, što on doista jest bio u odnosu na svoje potomke. Zato ga mi ovdje obično nazivamo kralj Herod. – Poznato je naime da je Herod bio veliki zločinac koji je nemilosrdno ubijao, ne samo svoje podanike nego je dao ubiti i svoju ženu Marijamnu i dva sina s njom: Aleksandra i Aristobula. Također i svoga najstarijeg sina Antipatra, kojega je imao s Doris.” – Mi se stoga držimo mudrije i razumnije prakse te ga nazivamo kralj Herod. Mislim da će to odobriti i oni kojima je bio nametnut taj tobožnji veliki kralj. Osim toga, i Evandjelje ga tako naziva: „Kad se Isus rodio u Betlehemu judejskome u dane *Heroda kralja*, gle, mudraci se s Istoka pojaviše u Jeruzalemu raspitujući se: 'Gdje je taj novorođeni kralj židovski? Vidjesmo gdje izlazi zvijezda njegova pa mu se dodosmo pokloniti.' – Kada to doču *kralj Herod*, uznemiri se on i sav Jeruzalem s njime.” (Mt 2,1-3).

– *Postoji li Isus osim Isusa sina Marijina.* Ime Isus, ne kršćanski Isus iz Nazareta – Mesija/Pomazanik/Krist, spominje se desetak puta te zbunjuje čitatelje. Ne samo one jednostavne, koji ne poznaju materiju, nego i svećenike. I meni je prvi put da to vidim u jednoj knjizi. Ne vidimo razloga da se to ime rabi za druge koji imaju svoje izvorno ime, na hebrejskom jeziku – Ješua/Jošua/Jehošua. Biblija Staroga zavjeta na hrvatskom jeziku (zvana i Zagrebačka Biblija) samo dva puta donosi ime Isus (Sir 1,0; 50,27), s meni neobjašnjivim razlogom. U to vrijeme među Židovima nije postojalo to ime. Ako je ono posljedica prijevoda s grčkog jezika, onda su prevodioci nešto previdjeli: da i to treba prevesti na hrvatski jezik, koji poznaje samo Isusa iz Nazareta, sina Djevice Marije.

Posljednji dio knjige, onaj koji govori o kralju Herodu i Prvom židovskom ratu protiv Rimljana, kao da se uglavnom temelji na

Flavijevim pisanjima pa donekle djeluje i kao prepričavanje dobro nam poznatoga, njegovih knjiga *Židovski rat (Der Jüdische Krieg)* i *Židovske starine (Der Jüdische Altertümer)*. Obadvije smo s najvećim zanimanjem čitali po povratku iz Njemačke. Gotovo kao povijesni roman.

Bojimo se da ovu velebnu knjiga *Narod u dan rođen* do sada nitko nije ozbiljno i kritički pročitao i na primjeren način promislio o njoj! Mi smo to učinili koliko smo god mogli i znali.¹⁰ Ali, sve pod vidom čitatelja. Pa i prakse hrvatskog jezika, kojega ni pisac ni mi ne stvaramo nego se s njim samo služimo. Hrvatski jezik odavna postoji. Mi možemo tek poneku riječ ili izričaj pridati i onda to vrlo, vrlo opreznu preporučiti praksi. To nikako ne donositi kao nešto gotovo i ispravno. Ili čak jedino ispravno.

Na kraju valja naglasiti da sve ovdje nabrojene primjedbe i nedostaci ne umanjuju vrijednost, važnost i potrebu ove knjige. U njoj se očituje veliko i uključivo znanje pisca o rečenoj temi. Mislim da bi mu na tome mogli biti zavidni i sami Židovi, jer njihovu daljnju i bližnju prošlost bolje razumije nego mnogi od njih. Naravno, oni nemaju razloga biti zavidni. Upravo suprotno. Oni mogu biti ponosni da i drugi poznaju njihovu prošlost i sadašnjost. Da ih ona uopće zanima. Piščeva, a i naša, naklonost prema tome narodu proizlazi ne smo iz toga što su oni *naša starija braća*, nego i iz dubokoga poznavanja njihove prošlosti i sadašnjosti. I suosjećanja s patnjama kroz koje su prolazili.

Ne vjerujemo da itko u Hrvatskoj ima i približno tako i toliko veliko i sveobuhvatno znanje o toj temi kao prof. Havel. Ono se očituje na svakoj stranici, u donošenju nebrojenih podataka i povijesnih istina, u citiranju i pozivanju na najizvršnije poznavatelje toga područja. Zadivljuje i njegova upornost i ustrajnost u svemu tome, koja je i iznjedrila ovako obimnu i vrijednu knjigu. K tomu, slijede još dva malo manja sveska.

Sve rečeno je ozbiljan razlog da je knjiga *Narod u dan rođen* bila i jest nužna na hrvatskom, ali i nekom drugom jeziku. No, na neki drugi jezik bi je teško mogao valjano prevesti itko drugi osim samoga pisca. Jer za valjan prijevod valja poznavati ne samo materiju i jezik na koji se prevodi nego i jezik na kojem je knjiga napisana – hrvatski.

¹⁰ U tu svrhu smo donijeli sve primjedbe i ponudili neka rješenja u posebnom prilogu, u tablici sa svim našim opažanjima kritičkog čitanja. To smo učinili i dali piscu u znak zahvalnosti za ovo vrijedno djelo i možebitnu pomoć u ponovljenom izdanju.

SUMMARY

Nation on the day created, is the history of Israel from Abraham to the Bar Kohba (about 2000 BC to 135 AD) is a voluminous book, 975 pages, format 27 x 21 cm. The text is presented in two columns with a slightly larger spacing. There are also several drawings in it. It is divided into three parts. Each part has several chapters, eight in total. At the end of each chapter there is a very valuable author's overview and summary. At the end of each part, a list of literature for that part, and finally a complete list is provided. Also an index of names, an index of geographical names, Summary in English and a short biography of the writer.

The book provides a complete history of the Israeli nation with accent on three crucial events: The exile to Babylon and its consequences, The Maccabean uprising and the First and Second war against the Romans, which petrified the desire of the Israelis for their own independence – religious and national, until the middle of the 20th century. In the next two smaller volume, the period to the creation of the State of Israel and its life until today will be described.

fra Miroslav Modrić